

ФОРМУВАННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ БОГОСЛОВСЬКОЇ ОСВІТИ НА ДОНБАСІ (XVIII – ПОЧАТОК XXI СТ.)

УДК 271.2:378(477.6)(09)

DOI: 10.12958/2227-2747-2026-2(192)-202-219

Рубан Микола Юрійович,

доктор філософії з історії та археології, доктор богослов'я, доцент

Чернівецького православного богословського інституту,

м. Чернівці, Україна.

nikolas.kindle@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6396-4531>

Для цитування: Рубан М. Ю. Формування православної богословської освіти на Донбасі (XVIII – початок XXI ст.). *Освіта та педагогічна наука*. 2026. № 2(192). С. 202–219. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2747-2026-2\(192\)-202-219](https://doi.org/10.12958/2227-2747-2026-2(192)-202-219)

References (стандарт APA): Ruban, M. Yu. (2026). Formuvannia pravoslavnoi bohoslovskoi osvity na Donbasi (XVIII – pochatok XXI st.) [Formation of Orthodox Theological Education in Donbas (18th – Early 21st Century)]. *Osvita ta pedahohichna nauka – Education and Pedagogical Sciences*, 2(192), 202–219. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2747-2026-2\(192\)-202-219](https://doi.org/10.12958/2227-2747-2026-2(192)-202-219) [in Ukrainian].

Постановка проблеми. Донбас традиційно описується як індустріальне ядро Східної України, простір вуглевидобутку й металургії, де модернізація та урбанізація формували особливий тип соціальної тканини. Водночас редукція Донбасу до суто «промислового регіону» є методологічно хибною: релігійність і церковні інституції тут тривалий час виконували роль символічної інтеграції громад, каналів моральної соціалізації та культурної тяглості, навіть за умов секулярного тиску й політичних трансформацій. Трагічним зламом цього став радянський етап – ліквідація духовно-навчальних закладів та розрив освітньо-педагогічної спадковості, що радикально обмежило можливість формування місцевої богословської школи та кадрової автономії. Як наслідок, у пострадянський період відродження церковної присутності нерідко відбувалося радше як ритуально-побутова «релігійність», ніж як відтворення повноцінної

богословської культури – тобто виникає ризик сприйняття православ'я як набору сакралізованих практик із «магічною» логікою, відірваних від катехитичної та богословської рефлексії. Це явище в літературі описують як небезпеку «торжества магізму», коли зовнішній елемент церковного життя абсолютизується поза живою традицією віри й освіти (Dein, 2025). Водночас слід враховувати, що в умовах сучасних геополітичних трансформацій православ'я в окремих державних контекстах використовується як інструмент ідеологічної легітимації імперських наративів, що актуалізує проблему деідеологізації богословської освіти та повернення православ'я до його власне християнського світоглядного й духовно-антропологічного змісту; у цьому сенсі частина освітніх ініціатив пострадянського періоду, включно з університетськими проектами, розвивалася в умовах сумнозвісної ідеологічної напруги. Саме

тому реконструкція історії православної богословської освіти на Донбасі є не лише регіонально-історичним завданням, а й способом пояснити сучасні виклики: як відновлювати освітню вертикаль і богословську компетентність у регіоні, де індустріальна модерність співіснувала з локальною церковністю, але була травматично перервана інституційним розгromом духовної освіти.

Аналіз останніх досліджень. Проблема формування духовної освіти на Донбасі упродовж XIX – початку XXI ст. залишається недостатньо дослідженою в історико-церковному та інституційному вимірах. Цій тематиці присвячені роботи О. Форостюка (Форостюк, 2000), О. Копила (Копил, 1993), С. Татаринова (Татаринов & Рубан, 2017), І. Довжука (Довжук, 2012), В. Липинського, Л. Роциної (Липинський & Роцина, 2006) та інших. Попри значну кількість праць, присвячених історії окремих єпархій, конфесійним трансформаціям та релігійному відродженню пострадянського періоду, питання становлення цілісної освітньої інфраструктури в регіоні зазвичай розглядається фрагментарно. У науковому дискурсі переважає або опис діяльності конкретних духовних навчальних закладів, або загальний аналіз церковного відродження, тоді як інституційна динаміка – від повітових духовних училищ імперського періоду до сучасних спроб створення університетських богословських структур – не отримала системного осмислення. Особливої уваги потребує співвідношення конфесійної та світської моделей підготовки кадрів, а також їхня роль у формуванні регіональної церковної ідентичності. У цьому контексті постає проблема з'ясування закономірностей формування духовної освітньої вертикалі на Донбасі.

Отже, **метою** статті є здійснення реконструкції історичного досвіду православної богословської освіти на Донбасі та

визначення можливих перспектив її розвитку в контексті історії, церковної традиції та сучасних соціокультурних викликів регіону, що передбачає вирішення таких дослідницьких завдань: визначити основні форми православної духовної освіти на Донбасі у XVIII – на початку XX ст.; охарактеризувати процеси відновлення та інституціоналізації православної богословської освіти в регіоні після 1991 р.; розмежувати церковні та світські форми богословського й релігієзнавчого знання в освітньому просторі Донбасу; окреслити перспективи розвитку православної богословської освіти з урахуванням історичного досвіду регіону.

Об'єкт дослідження – православна богословська освіта як складова церковного та культурно-освітнього життя Донбасу. Предмет дослідження – інституційні форми, історична еволюція та перспективи розвитку православної богословської освіти на території Донбасу у XVIII – на початку XXI ст.

Методологічна основа. У дослідженні використано історико-генетичний, історико-порівняльний та інституційний підходи, а також принципи критики джерел та історіографічного аналізу. Особливу увагу приділено кореляції між церковними освітніми структурами та ширшим соціально-політичним контекстом розвитку регіону.

Виклад основного матеріалу. У XVIII–XIX ст. система православної духовної освіти на території Донбасу формувалася в межах загальноімперської церковно-освітньої моделі Російської імперії. Основною інституційною формою підготовки майбутнього духовенства на регіональному рівні були духовні училища, які виконували функцію початкової та середньої ланки духовної освіти й забезпечували базову богословську, літургічну та загальноосвітню підготовку. На відміну від духовних семінарій, що зосереджувалися

переважно в губернських центрах, духовні училища розміщувалися в повітових містах і були зорієнтовані на потреби місцевих епархій. Вони готували вихованців до подальшого навчання в семінаріях або до виконання нижчих церковних служінь. Саме така модель була характерною і для Донбасу, який у церковно-адміністративному плані тривалий час залишався периферійним регіоном.

Інституційна специфіка духовних училищ полягала в поєднанні елементів богословської освіти з практичним церковним вихованням. Навчальні програми передбачали вивчення Святого Писання, основ догматичного та морального богослов'я, церковного співу, церковнослов'янської мови, а також загальноосвітніх дисциплін. Така структура забезпечувала формування мінімально необхідного рівня богословської компетентності для подальшого служіння або продовження навчання. Найбільш чітко зафіксованими осередками православної духовної освіти на території сучасної Донеччини в імперський період були Бахмутське та Маріупольське духовні училища – ключові інституційні вузли духовної освіти регіону у другій половині XIX – на початку XX ст.

Бахмутське духовне училище функціонувало як повітовий навчальний заклад, тісно пов'язаний із місцевою церковною інфраструктурою. Його діяльність була спрямована на підготовку вихідців із духовного стану до подальшого навчання або церковного служіння. Утім, історія духовної освіти в Бахмуті має складнішу та глибшу структуру, ніж це може здаватися з огляду на офіційну дату відкриття духовного училища 1843 р. Джерела дають можливість простежити поступову еволюцію освітніх форм – від парафіяльної школи до семінарії, від семінарії до колегіуму, і лише згодом – до повітового духовного училища.

Першим етапом організованої духовної освіти в Бахмуті була парафіяльна школа, заснована у 1730-х рр. при Покровській церкві. Цей факт має принципове значення, оскільки свідчить про наявність освітньої ініціативи в регіоні ще до формування розвиненої адміністративної церковної інфраструктури. Школа діяла в умовах прикордонного регіону з розпорошеною парафіяльною мережею та фактично стала першою системною спробою підготовки місцевих кадрів. У 1772 р. парафіяльна школа була реорганізована в духовну семінарію. Важливою характеристикою Бахмутської семінарії було те, що до неї переходили учні з Воронежської семінарії *«трактують латинського діалекта»*, що засвідчує орієнтацію на класичну семінарську модель із вивченням латини як обов'язкового елементу богословської підготовки. Таким чином, бахмутський заклад не був лише локальною ініціативою, а входив до ширшого освітнього простору (Матеріали для историко-статистического описания Екатеринославской Епархии, 1880, с. 4). У 1773 р. викладач Бахмутської семінарії Андрій Башинський був рукопокладений у священники та призначений настоятелем Покровської церкви. 4 жовтня 1773 р. йому доручено управління *«духовныхъ письменныхъ дѣлъ Бахмутскаго заказа»*, що фактично поєднувало освітню діяльність із функціями церковного адміністрування (Матеріали для историко-статистического описания Екатеринославской Епархии, 1880, с. 5). Новий етап розвитку розпочався в 1777 р., коли бахмутський благочинний протоієрей Петро Расевський відкрив і очолив колегіум при Свято-Троїцькому соборі міста. З огляду на хронологічну послідовність подій та занепад старої Покровської церкви цілком імовірно, що колегіум став формою реорганізації або

інституційного перенесення попередньої семінарської структури. Колегіум виконував не лише освітню, а й адміністративну функцію, формуючи кадрову основу для духовного життя Бахмутського повіту в умовах розширення парафіяльної мережі (Татаринов, Рубан, 2017, с. 55). Однак уже наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Бахмут, як прикордонне місто з мінливою адміністративною та економічною роллю, зазнав трансформації свого статусу, і в умовах ослаблення міського центру процес формування локального богословського осередку занепав та був фактично перерваний.

Лише 23 червня 1841 р. з огляду на тривалі клопотання кліриків Бахмутського та Слов'яносербського повітів духовно-учбового управління Святійшого Урядуючого Синоду ухвалило рішення про відкриття в Бахмуті духовного училища. Фактичне відкриття закладу відбулося 16 листопада 1841 р. під назвою повітово-парафіяльного духовного училища. Однак цей акт не означав появи принципово нового освітнього явища. Навпаки, він інституційно закріпив тривалу традицію духовної підготовки, що склалася в місті ще з 1730-х рр. і пройшла через етапи школи, семінарії та колегіуму. З огляду на це Бахмутське духовне училище доцільно розглядати як завершальну фазу еволюції місцевої духовно-освітньої моделі, а не як ізольований проєкт середини XIX ст. (Татаринов, Рубан, 2017, с. 156, 159).

Початковий контингент Бахмутського духовного училища становив 118 учнів. Структурно училище мало 4 класи: 2 парафіяльні та 2 повітові. Термін навчання в кожному класі тривав 2 роки, що формувало повний восьмирічний курс підготовки. При училищі діяла «бурса» для дітей-сиріт духовного стану, що свідчить про його соціальну функцію

та інтеграцію в систему церковної опіки. Фінансування закладу мало змішаний характер. На етапі відкриття було зібрано 3807 руб. пожертвувань. Для оренди приміщення щорічно виділялося 400 руб. У 1882 р. було відкрито новий триповерховий корпус, на будівництво якого витрачено 8000 руб. Це засвідчує поступову матеріальну стабілізацію та зростання інституційного статусу училища. У 1854 р. заклад отримав статус повітового духовного училища. З 1891 р. воно набуло статусу окружного, що відображало розширення адміністративного охоплення та підвищення значення в єпархіальній структурі. Структура навчання зазнавала змін: замість чотирикласної восьмирічної системи було запроваджено шестирічний курс із трирівневою організацією (нижчий, середній, вищий класи), а згодом – 4 однорічні класи. Кількісні показники підтверджують зростання закладу: у 1890/1891 навчальному році в училищі навчався 131 учень (Татаринов, Рубан, 2017, с. 160). Регулярні візитації єпископату та ревізії синодальних представників свідчать про його стабільне функціонування та інтеграцію в загальноімперську систему духовної освіти.

Водночас Бахмутське духовне училище другої половини XIX ст. не було суто формальною ланкою освітньої вертикалі, а функціонувало як інтелектуально насичений осередок із розвинутою бібліотечною та навчальною інфраструктурою. За свідченням джерел, після 1891 р. при училищі діяли дві бібліотеки – фундаментальна й учнівська, що налічували відповідно 798 та 643 томи, а також здійснювалася передплата періодичних видань, що свідчить про інтеграцію закладу в ширший церковно-інтелектуальний простір (Татаринов, Рубан, 2017, с. 118). Важливо, що в 1892–1894 рр. помічником доглядача

училища був ієромонах Олексій (Дородницин) – майбутній архієрей і активний діяч церковних процесів початку XX ст., відомий своєю місіонерсько-апологетичною діяльністю та полемікою проти штундизму (Татаринов, 2010, с. 219). Його подальша публіцистична та місіонерська активність засвідчує, що Бахмутське училище було не лише підготовчою школою для семінарії, але й середовищем формування кадрів, залучених до актуальних богословських і церковно-суспільних дискусій. Таким чином, навіть перебуваючи в адміністративному підпорядкуванні Катеринославській духовній семінарії, училище виконувало роль локального осередку церковно-освітньої стабілізації та апологетичного мислення регіону.

Маріупольське духовне училище було сформоване в 1825 р. як нижча ланка синодальної системи православної духовної освіти на території Північного Приазов'я. Його виникнення відбувалося в контексті розвитку грецького шкільництва в Маріуполі: ще в 1820 р. в місті діяло грецьке училище початкового парафіяльного типу, яке забезпечувало освітні потреби місцевої православної громади. У 1825 р. духовне училище було інституціоналізоване як складова єпархіальної освітньої мережі та включене до загальноімперської моделі духовної освіти. Заклад здійснював підготовку дітей духовенства до вступу в семінарії та формував кадрову основу парафіяльного служіння в регіоні. Упродовж XIX ст. училище функціонувало як повітовий духовний навчальний заклад із програмами, уніфікованими відповідно до синодальних вимог. Його діяльність відбувалася в умовах етноконфесійної специфіки Маріуполя як центру компактного проживання приазовських греків. Освітній процес поступово інтегрувався в загальноімперську систему з домінуванням російської

мови викладання. У другій половині XIX ст. училище отримало власну спеціально збудовану матеріальну базу. У центральній частині Маріуполя було зведено окремих двоповерховий корпус духовного училища, освячений 1 вересня 1880 р. У 1881 р. при ньому була влаштована домовна церква на честь Різдва Іоанна Предтечі. У публікації також подано відомості про урочистості освячення та наведено короткий історичний нарис розвитку училища, що підтверджує його стабільне функціонування впродовж XIX ст. як структурного елементу єпархіальної освітньої системи (Стасевич, 1881, с. 39–40; Манякіна, 2017, с. 105).

Паралельно з інституційним оформленням духовних училищ у середині XIX ст. важливою складовою освітньої інфраструктури Донбасу залишалася мережа церковнопарафіяльних шкіл, формування якої розпочалося ще на початку XIX ст. Уже в 1809–1815 рр. у Бахмутському повіті було відкрито низку приходських шкіл у сільських населених пунктах, що засвідчує початковий етап становлення системи початкової духовно-освітньої підготовки. Подальший розвиток цієї мережі відбувався в 1860–1870-х рр., коли в умовах реформ імперського періоду було розширено кількість церковнопарафіяльних шкіл та активізовано співпрацю духовенства із земськими структурами. Викладання в цих школах здійснювали переважно священнослужителі місцевих парафій; навчальні програми передбачали вивчення Закону Божого, церковне читання, письмо, арифметику й елементи церковного співу. Таким чином, упродовж першої половини XIX ст. була сформована первинна освітня база, яка виконувала функцію кадрового резерву для духовних училищ і забезпечувала мінімальний рівень богословської підготовки майбутніх служителів Церкви. Саме ця початкова освітня інфраструктура стала

інституційним підґрунтям для відкриття повітових духовних училищ у середині XIX ст. та формування регіональної моделі духовної освіти (Татаринов, Рубан, 2017, с. 288, 292).

У Маріупольському повіті формування мережі церковнопарафіяльних шкіл відбувалося дещо пізніше, але набуло особливої динаміки наприкінці XIX ст. Перша церковнопарафіяльна школа в Маріуполі була відкрита в 1812 р., а в 1884 р. запроваджено систему окружних доглядачів із числа місцевого духовенства для нагляду за діяльністю навчальних закладів. Перша грецька церковнопарафіяльна школа була заснована у 1886 р., що відображало потребу в збереженні національно-конфесійної специфіки грецької громади повіту. Наприкінці століття мережа суттєво розширилася: якщо в 1894 р. діяло 6 шкіл, то в 1900 р. – 21 з понад тисячею учнів. Фінансування здійснювалося за кошт церков, місцевих громад, єпархіальних структур і частково приватних пожертв (Татаринов, Рубан, 2017, с. 127–130). Подібним чином мережа церковнопарафіяльних шкіл функціонувала також у Словоносербському та Старобільському повітах. Водночас у цьому дослідженні основну увагу зосереджено на Бахмуті та Маріуполі як ключових освітніх центрах регіону, де формувалася система духовної освіти. Загалом же історія церковнопарафіяльних шкіл Донбасу може становити окремий перспективний напрям подальших досліджень.

Таким чином, у межах імперського періоду Бахмут постає не лише як адміністративний центр церковного управління, а і як один із ранніх осередків організованої духовної освіти Донбасу. Інституційна тяглість – від парафіяльної школи до духовного училища – дає змогу говорити про сформовану локальну освітню традицію, що передувала училищній мережі

другої половини XIX ст. і створила основу для подальшого розвитку богословської освіти регіону. Історія Маріупольського духовного училища репрезентує модель стабільного регіонального осередку нижчої духовної освіти XIX – початку XX століття, який забезпечував кадровий мінімум для церковного життя Приазов'я, але не трансформувався в центр вищої богословської підготовки. Обидва заклади демонструють типову для імперського періоду модель регіональної духовної освіти, зорієнтовану не на створення самодостатніх богословських центрів, а на забезпечення кадрового мінімуму для церковного життя. Важливо підкреслити, що на території Донбасу в цей період не сформувався повноцінний центр вищої духовної освіти. Випускники місцевих училищ зазвичай продовжували навчання за межами регіону – у духовних семінаріях великих єпархіальних центрів. Зрештою, аналіз імперського періоду дає змогу зробити висновок, що православна духовна освіта на Донбасі формувалася у вигляді обмеженої мережі духовних училищ повітового рівня, без створення власного центру вищої богословської освіти. Ця структурна особливість суттєво вплинула на подальший розвиток богословської освіти в регіоні та визначила її залежність від зовнішніх освітніх центрів у наступні історичні періоди.

Радянський період став для православної богословської освіти на Донбасі етапом глибокого інституційного розриву. Після встановлення радянської влади було цілеспрямовано зруйновано систему церковної освіти, що сформувалася в імперський час. Духовні училища, які до 1917 р. виконували функцію базової ланки богословської підготовки в регіоні, були ліквідовані разом з іншими церковними навчальними закладами. Антирелігійна політика радянської держави

не передбачала жодних форм легального існування богословської освіти. Навчальні заклади духовного профілю розглядалися як елемент «класово ворожої» системи та підлягали повному демонтажу. Тож Донбас опинився в ситуації повної інституційної порожнечі у сфері богословської підготовки та був позбавлений навіть мінімальних можливостей для легальної підготовки духовенства. Це означало фактичний розрив не лише інституційної, але й формальної освітньо-педагогічної спадкоємності.

Проте в радянський період богословська традиція на Донбасі не була знищена повністю, а зберігалася переважно в позаінституційних формах, що мали неформальний або напівлегальний характер. Основними каналами трансляції богословського знання стали родинна спадкоємність духовенства, особисте наставництво, а також практика самоосвіти. Упродовж усього радянського періоду Донбас остаточно закріпився в статусі периферійного регіону щодо православної богословської освіти. Відсутність духовних навчальних закладів спричинила дефіцит місцевих освітніх кадрів і призвела до формування моделі «зовнішньої підготовки» духовенства, коли майбутні священнослужителі здобували освіту поза межами регіону. Ця модель мала довготривалі наслідки. По-перше, вона унеможливила формування власної регіональної богословської школи. По-друге, сприяла залежності богословського мислення й освітніх практик Донбасу від зовнішніх центрів, що зумовлювало відсутність локальної богословсько-педагогічної традиції.

Початок німецько-радянської війни 1941–1945 рр. та встановлення окупаційного режиму на Донбасі спричинили парадоксальну церковну ситуацію: на тлі майже повного знищення парафіяльної

мережі в 1930-х рр. відбулося стрімке відкриття храмів і молитовних будинків. До вересня 1943 р. лише на території Сталінської (Донецької) області функціонували 232 громади, що свідчить про масштабність відновлення богослужбового життя. Однак кількісне зростання парафій одразу виявило системну проблему – гострий дефіцит підготовленого духовенства (Реброва, 2016, с. 58). У 1942 р. на території області діяли 2 паралельні єпархіальні управління Московської Патріархії – Єнакієвське в юрисдикції Української автономної православної церкви (у юрисдикції митрополита Алексія (Громадського) та Макіївське (у підпорядкуванні єпископа Таганрозького Іосифа (Чернова)). Кадрове забезпечення нововідкритих парафій здійснювалося переважно шляхом залучення довоєнних священнослужителів, які зберегли можливість служіння, або через локальні призначення, що нерідко були ініційовані самими парафіянами.

Попри масштаб відкриття храмів, у період окупації на Донбасі так і не було створено системної моделі підготовки священнослужителів. Натомість у Дніпропетровську курси підготовки священнослужителів були відкриті з ініціативи міської управи, а в Харкові – з ініціативи місцевого єпархіального управління Автокефальної церкви. Зокрема, навесні 1942 р. було розроблено програму підготовки духовенства для забезпечення відновлених парафій священнослужителями терміном навчання від 3 до 4 місяців для осіб з вищою та середньою освітою, а також курсів з підготовки регентів церковних хорів (Рубан, 2015, с. 379–380). З метою підготовки організації навчального процесу та перевірки знань кандидатів на отримання священного сану була сформована єпархіальна атестаційна комісія. До викладацького складу

долучали осіб за рекомендацією місцевого осередку «Просвіти» із середньою та вищою освітою після проходження попередньої співбесіди з богословських дисциплін. Як стверджував професор І. Власовський, протягом 1942 р. подібні пастирські курси були проведені в усіх тодішніх єпархіях УАПЦ, зокрема у м. Кам'янському Січеславської (Дніпропетровської) єпархії (Власовський, 1998, с. 141). Курси були зорієнтовані на прискорену підготовку кандидатів до священства в умовах гострого кадрового дефіциту, спричиненого масовим відкриттям парафій у 1942 р. Навчання мало короткотерміновий характер і передбачало засвоєння основ догматичного богослов'я, літургії, пастирського служіння та практики богослужіння. Особлива увага приділялася підготовці до звершення Таїнств і знанню богослужбового уставу (Бурко, 1964, с. 6). Організаційна модель поєднувала ініціативу церковного керівництва з адміністративною підтримкою місцевої влади, що відображало специфіку церковно-державних відносин в умовах окупаційного режиму.

Проект харківських пастирських курсів викликав зацікавлення у гестапо. Представниками Харківського єпархіального управління також було заплановано відкриття Богословського факультету в складі Харківського університету восени 1942 р. (Біляїв, 1943, с. 3). Попри зацікавлення з боку церковного керівництва та часткову реалізацію першого набору слухачів, діяльність курсів була обмежена втручанням окупаційної адміністрації, що забороняла участь окремих викладачів та вилучала з програми загальноосвітні дисципліни. Унаслідок цього системна підготовка духовенства в умовах війни залишилася незавершеною, а спроба інституціоналізації духовної освіти мала тимчасовий характер.

Як і в Харкові, ці курси не набули характеру повноцінного духовного навчального закладу та функціонували як тимчасовий механізм кадрового забезпечення парафіяльної мережі.

Таким чином, у період німецької окупації спроби інституціоналізації богословської підготовки духовенства були пов'язані передусім із діяльністю єпархіальних структур УАПЦ. Саме в межах автокефальної юрисдикції було розроблено програми короткотермінових пастирських курсів, сформовано атестаційні механізми та здійснено практику рукоположення випускників для нововідкритих парафій. Ці курси, хоча й мали прискорений характер, засвідчили прагнення до відновлення системної моделі богословської освіти в умовах війни. Натомість у структурі Московської Патріархії на окупованих територіях Донбасу подібні навчальні ініціативи не набули організаційного оформлення, що було зумовлено як специфікою адміністративних взаємин з окупаційною владою, так і внутрішніми юрисдикційними обмеженнями. Водночас сам формат короткотермінових курсів як інструмент оперативної підготовки духовенства виявився концептуально значущим і в подальшому був врахований у процесі формування післявоєнних моделей духовної освіти.

Масштаб відкриття парафій та об'єктивний кадровий дефіцит створили передумови для усвідомлення необхідності організованої підготовки духовенства. Досвід інших регіонів, де були започатковані пастирські курси, засвідчив можливість мобілізаційної моделі богословської підготовки в умовах війни і став важливим прецедентом для подальшого розвитку короткотермінових форм навчання духовенства в повоєнний період. Показовим прикладом повоєнної моделі підготовки духовенства стали 20-денні

курси-семінари, проведені у III кварталі 1947 р. у Ворошиловграді (Луганську). Ініціатором їх організації виступив єпископ, а сама форма навчання засвідчує спробу компенсувати гострий кадровий дефіцит духовенства в регіоні за відсутності повноцінної семінарської мережі. Початково курси планувалися для 20–25 слухачів із числа священнослужителів Сталінської та Ворошиловградської областей, однак фактично до завершення навчання кількість учасників зросла до 50 осіб, що свідчить про реальний запит на підвищення освітнього рівня кліру (ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 3. Спр. 38. Арк. 8).

Навчання відбувалося в інтенсивному режимі: щоденно (за винятком неділей) по 5 лекцій на день. Таким чином, упродовж 20 днів формувався концентрований богословський цикл, розрахований на швидке систематизування знань і корекцію практичних навичок. Курси проводилися в приміщенні єпархіального управління, що підкреслювало їх адміністративно-організований характер і пряме підпорядкування єпископській владі. До викладацького складу входило як духовенство, так і особи з академічним статусом, що мало на меті підвищення методичного рівня занять. Основний богословський блок забезпечував професор Іван Айвазов. Історичний напрям представляв протоієрей Леонтій Яржемський. Архімандрит Нафанаїл (Смердинський) читав «Біблійну історію» та «Історію Російської православної церкви». Літургійно-практичний блок забезпечував протоієрей Іванов, який викладав церковне читання, літургіку, церковно-практичне керівництво та церковний спів (ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 3. Спр. 38. Арк. 9).

Таким чином, програма курсів поєднувала догматично-біблійний, історичний і прикладний компоненти, охоплюючи як теоретичну богословську підготовку, так

і безпосередні навички богослужбової та парафіяльної діяльності. Зокрема, у вільний від лекцій час слухачі брали участь у богослужіннях у міських храмах; окремі з них за дорученням єпископа виголошували проповіді, що поєднувало теоретичну підготовку з безпосередньою пастирською практикою. Важливою ознакою заходу була присутність Уповноваженого Ради у справах РПЦ на відкритті та закритті курсів, що свідчить про здійснення підготовки духовенства в умовах державного адміністративного контролю. Це засвідчує, що підготовка духовенства здійснювалася в умовах адміністративного нагляду та в межах дозволених радянською владою форм освітньої діяльності. Курси мали інтенсивний і компенсаторний характер та виконували функцію оперативного підвищення освітнього рівня діючого духовенства в регіоні за відсутності розгорнутої системи духовних семінарій.

Отже, повоєнні курси-семінари 1940-х рр. репрезентують модель інтенсивної, короткотермінової та адміністративно контрольованої підготовки духовенства, спрямованої на стабілізацію церковного життя в регіоні за відсутності повноцінних духовних семінарій. Тож радянський період слід розглядати не лише як етап репресій проти церковної освіти, але і як фактор, що визначив асиметричний характер подальшого розвитку богословської освіти на Донбасі. Інституційний вакуум, сформований у XX ст., безпосередньо вплинув на специфіку пострадянського відродження духовної освіти, яке відбувалося нерівномірно та з чітким регіональним перекосом.

Здобуття Україною незалежності створило принципово нові умови для відновлення православної богословської освіти. Однак на території Донбасу цей процес не набув рівномірного характеру. Інституційна порожнеча, що сформувалася

в радянський період, зумовила обмеженість стартових можливостей для відновлення системи духовної освіти. Першими формами відродження богословської підготовки стали пастирські, катехизаторські та місіонерські курси, які діяли при єпархіальних структурах. Вони мали прикладний характер і були спрямовані насамперед на задоволення нагальних потреб церковного життя: підготовку священнослужителів, церковнослужителів та активних мирян. Такі курси не мали статусу духовних училищ або семінарій і не передбачали систематичної богословської освіти повного циклу. У Донецькій області ці освітні ініціативи залишалися переважно на рівні короткострокових або середньострокових програм. Вони відігравали важливу роль у стабілізації церковного життя, але не переросли в інституційно оформлені духовні навчальні заклади. Таким чином, Донеччина зберегла статус регіону з обмеженою богословською інфраструктурою (Липинський & Рощина, 2006, с. 160).

На відміну від Донецької області, у Луганській області в пострадянський період відбулося поступове формування цілісної системи православної богословської освіти. Саме тут були створені духовні училища, які стали базою для підготовки духовенства та церковних кадрів регіонального рівня. У 1996 р. при Свято-Миколаївському соборі м. Алчевська були організовані єпархіальні курси для підготовки новопоставлених священнослужителів та кандидатів до прийняття священного сану. Ректором курсів призначено протоієрея Олександра Устименка. У 1999 р. ці курси були реорганізовані в Алчевське духовне училище, яке поступово набуло стабільної організаційної структури. Спочатку навчання тривало 2 роки, однак з 2004 р. було запроваджено трирічну програму, наближену

до семінарської моделі. Навчальний план передбачав близько 30 дисциплін – від біблійних і догматичних курсів до літургії, церковної історії, філософії, пастирської психології та іноземної мови. У 2007/2008 навчальному році при училищі було відкрито заочне відділення. За період з 1997 по 2007 рік свідоцтва про закінчення отримали понад 100 вихованців закладу (Сумішин, Корнєєв, Брель & Кравченко, 2011, с. 569).

Паралельно в 1996 р. при Свято-Володимирському соборі м. Свердловська були організовані пастирські курси, які в 1999 р. перетворено на пастирське училище, а у 2002 р. – на Свердловське Свято-Володимирське духовне училище. З 2005 р. тут також було встановлено трирічний термін навчання. За 14 років діяльності училище підготувало близько 200 випускників, частина з яких продовжили богословську освіту, а інші прийняли священничий сан (Сумішин, Корнєєв, Брель & Кравченко, 2011, с. 574).

На початку 2000-х рр. у Луганську була здійснена спроба створення власної системи духовної освіти в середовищі УПЦ Київського Патріархату. У 1999–2000 рр. у Луганську було засновано та зареєстровано Східноукраїнське духовне училище, ініціатором створення якого виступив секретар Луганського єпархіального управління архімандрит Гавриїл (Саютін). Згідно з даними Єдиного державного реєстру юридичних осіб України, Східноукраїнське духовне училище Луганської єпархії УПЦ КП було зареєстроване 26 вересня 2000 р. за адресою Хресто-здвиженського храму Луганської єпархії УПЦ Київського Патріархату (вул. Урицького, 80-Г). Училище позиціонувалося як освітній осередок для підготовки кліру та церковних кадрів у межах Луганської області. Його поява стала частиною ширшого процесу інституціоналізації

УПЦ Київського Патріархату у східному регіоні України, де на той час існувала потреба у власній освітній базі для забезпечення кадрової автономії.

Фактично ініціатива створення духовного училища належала керівництву Луганського училища культури і мистецтв, яке планувало запровадити дуальну форму навчання з метою богословської підготовки регентів церковних хорів та іконописців-оформлювачів храмів із подальшою видачею двох дипломів – державного та церковного зразка. З боку УПЦ Київського Патріархату передбачалося залучення професорсько-викладацького складу Київської духовної академії та семінарії для проведення візитаційних лекцій у Луганську. Відомо також, що архімандрит Гавриїл (Саютін) досяг домовленості з місцевими органами влади щодо передачі Луганському єпархіальному управлінню будівлі нещодавно закритої загальноосвітньої школи в Жовтневому районі (Красний Яр), що фактично вирішувало питання матеріально-технічної бази майбутнього закладу. Створення духовного училища УПЦ Київського Патріархату мало компенсувати відсутність стабільної системи підготовки духовенства та сприяти формуванню локальної церковної структури. Разом із тим розвиток цього проєкту відбувався в умовах адміністративної нестабільності та внутрішніх юрисдикційних суперечностей. Уже в перші роки свого існування училище фактично припинило активну діяльність, а згодом обидві структури були ліквідовані. Показовим є те, що навіть після припинення активної діяльності училище зберігалося в офіційних переліках закладів духовної освіти. У листі Міністерства освіти і науки України від 5 липня 2018 р. № 1/9-421 Східноукраїнське духовне училище Луганської єпархії УПЦ КП включене до переліку закладів вищої духовної освіти, статuti яких зареєстровані

у встановленому порядку (Міністерство освіти і науки України. Лист МОН України № 1/9-421 «Щодо надання роз'яснення» від 05.07.2018). Це свідчить про формальне визнання його як освітньої структури з юридично оформленим статусом. Водночас сам документ не містить даних про фактичний обсяг навчального процесу чи тривалість функціонування закладу.

Важливою особливістю формування релігійно-освітнього простору Луганщини на початку 2000-х рр. стало виникнення паралельної до духовних училищ академічної ініціативи у структурі Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. У 2001 р. у складі новоствореного філософського факультету було відкрито кафедру релігієзнавства, яка згодом отримала назву кафедри практичної філософії та теології. Її діяльність від самого початку розвивалася в тісному зв'язку із церковним середовищем УПЦ Московського Патріархату, однак інституційно вона функціонувала в межах державного університету. На відміну від духовних училищ Луганської єпархії УПЦ Московського Патріархату, що були спрямовані на підготовку священнослужителів та церковного причту, університетська кафедра орієнтувалася на підготовку фахівців з релігієзнавства та теології в академічному форматі. Якщо училища забезпечували відтворення пастирських кадрів і внутрішньоцерковну освітню вертикаль, то кафедра формувала світсько-академічне богословське та релігієзнавче середовище, інтегроване в систему державної вищої освіти. На кафедрі було розгорнуто підготовку аспірантів і здійснювалися наукові дослідження у сфері філософії релігії, історії конфесій та сучасних духовних трансформацій. До кадрового складу входили науковці із вченими ступенями, а діяльність

кафедри супроводжувалася публікацією підручників, монографій і наукових статей. Водночас її взаємодія з єпархіальними структурами УПЦ Московського Патріархату створювала кадровий і інтелектуальний ресурс для проросійського церковного середовища (Ми – далівці, 2010, с. 175–176).

Ключовим етапом стала постанова Священного Синоду УПЦ від 10 листопада 2005 р., відповідно до якої в Луганську було відкрито Луганське духовне училище з трирічним терміном навчання. Уже у 2006/2007 навчальному році при училищі відкрито регентське відділення. У 2007 р. до Луганська було переведено частину вихованців Алчевського училища, що підтвердило курс на централізацію духовної освіти в межах єпархії та формування Луганська як освітнього ядра регіону. Подальший розвиток цієї моделі відбувся у 2010 р., коли постановою Священного Синоду УПЦ від 23 грудня на базі Луганського духовного училища було відкрито Луганський богословський університет на честь Архістратига Михаїла. Університет мав у своїй структурі богословський факультет та факультет церковного співу, а його діяльність координувалася Радою університету під головуванням луганського ієрарха УПЦ Московського Патріархату.

Важливим елементом цього процесу стало створення власного науково-богословського видання. Ще з 2007 р. почав видаватися журнал «Опыты Луганского духовного училища» (згодом – богословського університету), який став його офіційним друкованим органом. Журнал позиціонувався як науково-богословський і слугував майданчиком для публікації статей викладачів і студентів (Опыты, 2013). Власне періодичне видання слугувало інструментом інституційної самопрезентації та підкреслювало претензію

на університетський рівень богословської освіти. Таким чином, відбулося інституційне підвищення статусу духовної освіти в єпархії – від училищної моделі до університетської форми (Сумішин, Корнєєв, Брель & Кравченко, 2011, с. 570–571).

Отже, протягом 1996–2010 рр. в Луганській єпархії УПЦ (МП) відбулося послідовне формування освітньої вертикалі – від пастирських курсів до мережі духовних училищ із подальшою централізацією в Луганську та створенням університетської структури з власним науковим виданням. Цей процес засвідчив прагнення до інституційного укорінення богословської освіти в регіоні та формування локального освітнього центру повного циклу.

Таким чином, на початку ХХІ ст. на Луганщині сформувалася подвійна модель релігійної освіти: з одного боку – конфесійна система духовних училищ, що готувала священнослужителів, з іншого – університетська кафедра, орієнтована на підготовку академічних богословів і релігієзнавців. Ця конфігурація свідчить про інституційне розширення присутності УПЦ в освітньому просторі регіону ще до формалізації університетської богословської структури. Зрештою, єпархіальна система забезпечувала базову богословську підготовку, орієнтовану на потреби єпархіального життя, та заклала основу для подальшого розвитку освітньої мережі.

Висновки. Проведене дослідження дає можливість стверджувати, що розвиток православної богословської освіти на Донбасі мав складну та багаторівневу динаміку, в якій поєднувалися залежність від зовнішніх єпархіальних центрів і поступове формування власних локальних інтелектуальних осередків. Хоча завершальний етап підготовки духовенства здійснювався переважно в семінаріях Воронежа, Білгорода, Харкова та Катеринослава, у самому регіоні відбувався

процес інституціоналізації богословського інтелектуального середовища.

Найяскравіше цей процес простежується в Бахмуті. Уже з другої половини XVIII ст. місто, як адміністративний та економічний центр прикордонного регіону, стало осередком не лише церковної організації, а й формування богословського інтелектуального простору. Саме тут поступово закладалися основи освітньої традиції, що поєднувала елементи колегіальної та семінарської моделі навчання. Наприкінці XVIII ст. цей процес досяг певної кульмінації у вигляді сформованого духовно-освітнього середовища, яке мало ознаки локальної інтелектуальної спільноти духовенства. Однак соціально-економічна нестабільність прикордонного регіону, зміна адміністративних пріоритетів і трансформація економічної ролі Бахмута на початку XIX ст. ускладнили подальше інституційне зміцнення цього середовища. Місто втратило частину свого адміністративного й економічного значення, що позначилося й на можливостях розвитку богословської інфраструктури. Лише в XIX ст., із формуванням духовного училища, відбулося нове інституційне оформлення локального богословського осередку, який не просто забезпечував підготовку кліру початкового рівня, а формував інтелектуальну традицію регіону.

Таким чином, у Бахмуті відбувався процес еволюції – від ранніх форм духовної освіти й освітніх ініціатив XVIII ст. до інституціалізованого духовного училища XIX ст., що стало центром формування богословської культури регіону. Це дає змогу говорити про існування в Бахмуті унікального для Донбасу інтелектуального богословського осередку, розвиток якого був перерваний революційними подіями початку XX ст. Паралельно в Маріуполі духовне училище

стало складовим елементом цієї регіональної духовно-освітньої динаміки. З огляду на багатонаціональний характер міста й активну участь грецької громади в церковному житті Маріупольське духовне училище виконувало не лише освітню, а й культурно-консолідуючу функцію, доповнюючи бахмутський інтелектуальний центр і формуючи регіональну мережу духовної освіти.

Революційні події початку XX ст. та встановлення радянської влади означали ліквідацію духовних училищ у Бахмуті та Маріуполі й переривання процесу формування регіонального богословського осередку. У роки німецької окупації (1941–1943 рр.) відбулися спроби часткового відновлення церковного життя, зокрема організація богословських курсів для підготовки священнослужителів. У перші повоєнні роки також мали місце окремі ініціативи прискореної підготовки духовенства, спрямовані на компенсацію кадрових втрат. Однак ці курсові форми не набули інституційної стабільності та не трансформувалися в повноцінні духовні училища чи семінарії. Після консолідації радянської церковної політики регіон знову опинився в ситуації повної залежності від зовнішніх освітніх центрів. Донбас не мав власних духовних навчальних закладів, а кандидати в духовенство змушені були здобувати освіту в семінаріях, розташованих за межами регіону.

Упродовж другої половини XX ст. ця модель залежності залишалася визначальною: підготовка священнослужителів здійснювалася в дозволених державою духовних семінаріях, тоді як на місцевому рівні не існувало сталої системи богословської освіти. Таким чином, до середини 1990-х рр. Донбас фактично перебував у стані освітньої периферійності, що відтворювала історичну схему залежності від зовнішніх центрів, характерну

ще для XVIII–XIX ст., але вже без власних локальних інтелектуальних осередків. Лише в пострадянський період розпочалися спроби відновлення багаторівневої духовної освіти в самому регіоні, що стало переходом від допоміжної моделі до прагнення інституційної самостійності.

У пострадянський період ситуація принципово змінилася, однак історично сформована залежність не зникла автоматично. Перші форми відродження богословської освіти знову мали курсовий і просвітницький характер, що свідчило про інерційне відтворення моделі прискореної підготовки духовенства без повноцінної науково-освітньої інфраструктури. Таким чином, навіть після 1991 р. регіон певний час залишався в межах допоміжної освітньої парадигми.

Переломним моментом стала спроба інституціоналізації багаторівневої системи духовної освіти в Луганській області, яка охоплювала духовні училища різних православних конфесій та передбачала створення богословського університету. Відкриття Луганського богословського університету у 2010 р. означало перехід від курсово-фрагментарної моделі до прагнення сформувати повноцінний центр вищої богословської освіти. Це була перша за тривалий час спроба повернути регіону статус самостійного інтелектуального осередку. Однак військово-політичні події 2014–2022 рр. унеможливили процес інституційної стабілізації. Таким чином, історія православної богословської освіти на Донбасі демонструє повторюваний структурний сценарій: формування локального осередку – інституційне переривання – відновлення у скороченій формі – нова спроба систематизації.

Отже, специфіка розвитку богословської освіти в регіоні визначається не лише зовнішньою залежністю, але

й циклічністю інституційних трансформацій. Саме ця повторюваність розривів і відновлень сформуvala сучасну інституційну асиметрію. Водночас наявний історичний досвід – від бахмутського інтелектуального осередку XVIII–XIX ст. до університетських ініціатив XXI ст. – свідчить про потенціал регіону до формування власної богословської традиції за умови стабільних політичних і соціальних передумов. Зрештою, історія православної богословської освіти на Донбасі постає як складний процес еволюції, переривань і повторних спроб інституціоналізації, що відображає глибші трансформації регіональної культурної та церковної ідентичності.

Література

1. Dein S. Magic and the Postsecular: Disenchantment and Participatory Consciousness. *Religions*. 2025. Vol. 16 (11). Art. 1413. DOI: <https://doi.org/10.3390/rel16111413>
2. Форостюк О. Д. Правове регулювання державно-церковних відносин у радянській Україні в 1917–1941 роках (на матеріалі Донецького регіону) : монографія. Львів : РВВ ЛІВС МВС України, 2000. 151 с.
3. Копыл А. Г. Из истории храмов Бахмута. Артемовск : Артемовский государственный краеведческий музей, 1993. 49 с.
4. Татаринов С. Й., Рубан М. Ю. Нариси історії православ'я Донеччини (XVIII–XX століття). Бахмут : ЦП НАН України і УТОПК, 2017. 300 с.
5. Довжук І. В. Російська православна церква в культурному та економічному житті Донбасу у 20-х рр. XX ст. Луганськ : СНУ ім. Володимира Даля, 2012. 135 с.
6. Липинський В. В., Рощина Л. О. Православна духовна освіта в Україні (1991–2001 рр.). *Український історичний журнал*. 2006. № 6. С. 145–166.
7. Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской Епархии. Церкви

и приходы прошедшего XXVIII столетия. Вып. 2. Нынешние уезды: Бахмутский, Славяносербский, Ростовский на Дону, Александровский и Мариупольский. Екатеринослав : Тип. Я. М. Чаусского. 1880. 373 с.

8. Татаринов С. Й. Репресовані православні ієрархи з Бахмуту та Сталіно. *Праці Центру пам'яткознавства*. 2010. Вип. 18. С. 218–224.

9. Манякіна О. С. Вплив православ'я на життєдіяльність грецької спільноти Північного Приазов'я. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія*. 2017. Вип. 14. С. 105–114.

10. Стасевич, свящ. Торжество освящения здания Мариупольского духовного училища, происходившее 1-го сентября 1880 года, и краткая история этого училища. *Екатеринославские епархиальные ведомости*. Отдел неофициальный. 1881. № 3 (1 февраля). С. 33–41.

11. Реброва М. И. Возобновление церковной жизни в Сталинской (Донецкой) области в условиях германской оккупации (1941–1943 гг.). *Вестник ПСТГУ. Серия II: История. История Русской Православной Церкви*. 2016. № 3(70). С. 55–68.

12. Рубан М., дяк. Організація духовної освіти та просвітницька діяльність Харківської єпархії Української Соборно-Єпископської Церкви 1941–1943 рр. *Православ'я в Україні : збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції*. Київ, 2015. Ч. 2. С. 378–383.

13. Власовський І. Ф. Нарис історії Української Православної Церкви : у 4 т. 5 кн. Київ : Вид. УПЦ Київського Патріархату, 1998. Т. 4. Ч. 1. 384 с.

14. Бурко Д., прот. Відродження Української Церкви в 1941–43 (Продовження). *Рідна Церква*. Вінніпег. 1964. Ч. 57. С. 5–8.

15. Біляїв П. Майбутні духовні пастирі. *Нова Україна* (Харків). 1943. 31 березня № 66(83). С. 3.

16. Центральний державний архів вищих органів влади України. (ЦДАВО України). Ф. 4648. Оп. 3. Спр. 38. Арк. 8–9.

17. Сумішин Ю. С., Корнєєв Є. С., Брель Я. М., Кравченко Г. М. Луганська єпархія. Інформаційно-довідкове видання / за заг. ред. прот. Іакова Лобова. Луганськ : Видавництво «Максим», 2011. 600 с.

18. Міністерство освіти і науки України. Лист МОН України № 1/9-421 «Щодо надання роз'яснення» від 05.07.2018. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/list-mon-ukrayini-vid-05072018-19-421-shodo-nadannya-rozlyasnennya>

19. Ми – далівці. Ювілейне видання. Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Київ : ТОВ «Видавничий центр Логос Україна», 2010. 305 с.

20. Опыты Луганского богословского университета. № 7. Луганск : Луганский богословский университет Украинской Православной Церкви, 2013. 106 с.

References

1. Dein, S. (2025). Magic and the Postsecular: Disenchantment and Participatory Consciousness. *Religions*, 16(11), 1413. DOI: <https://doi.org/10.3390/rel16111413> [in English].

2. Forostiuk, O. D. (2000). Pravove rehuliuвання derzhavno-tserkovnykh vidnosyn u radianskii Ukraini v 1917–1941 rokakh (na materiali Donetskoho rehionu) [Legal Regulation of State-Church Relations in Soviet Ukraine in 1917–1941 (Based on the Donetsk Region)]. Lviv: RVV LIVS [in Ukrainian].

3. Kopyl, A. G. (1993). Iz istorii khramov Bakhmuta [From the History of the Churches of Bakhmut]. Artemovsk: Artemovsky State Museum of Local Lore [in Russian].

4. Tatarinov, S. Y., & Ruban, M. Y. (2017). Narysy istorii pravoslaviia Donechchyny (XVIII–XX stolittya) [Essays on the History of Orthodoxy in Donetsk Region (18th–20th Centuries)]. Bakhmut : TsP NANU–UTOPIK [in Ukrainian].

5. Dovzhuk, I. V. (2012). Rosiiska pravoslavna tserkva v kulturnomu ta ekonomichnomu zhytti Donbasu u 20-kh rr. XX st. [The Russian Orthodox Church in the Cultural and Economic Life of Donbas in the 1920s]. Luhansk: V. Dahl East Ukrainian National University [in Ukrainian].

6. Lypynskyi, V. V., & Roshchyna, L. O. (2006). Pravoslavna dukhovna osvita v Ukraini (1991–2001 rr.) [Orthodox Theological Education in Ukraine (1991–2001)]. *Ukrainskyi istorychnyi*

zhurnal – Ukrainian Historical Journal, (6), 145–166 [in Ukrainian].

7. Materialy dlia istoriko-statisticheskogo opisaniiia Ekaterinoslavskoi Eparkhii (1880). Tserkvi i prikhody proshedshego XXVIII stoletia. Vyp. 2. Nyneshnie uezdy: Bakhmutskii, Slavianskii, Rostovskii na Donu, Aleksandrovskii i Mariupolskii [Materials for the Historical and Statistical Description of the Ekaterinoslav Diocese. Churches and Parishes of the 18th Century. Issue 2. Present Counties: Bakhmut, Slaviansk, Rostov-on-Don, Alexandrovsk and Mariupol]. Ekaterinoslav: Tipografiia Ya. M. Chausskogo [in Russian].

8. Tatarinov, S. Y. (2010). Represovani pravoslavni ierarkhy z Bakhmutu ta Stalino [Repressed Orthodox Hierarchs from Bakhmut and Stalino]. *Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva – Proceedings of the Centre for Monument Studies*, (18), 218–224 [in Ukrainian].

9. Maniakina, O. S. (2017). Vplyv pravoslavia na zhyttiediialnist hretskoi spilnoty Pivnichnoho Pryazovia [The Influence of Orthodoxy on the Life of the Greek Community of Northern Pryazovia]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Filosofiia, kulturolohiia, sotsiologiia – Bulletin of Mariupol State University. Series: Philosophy, Cultural Studies, Sociology*, (14), 105–114 [in Ukrainian].

10. Stasevich, priest (1881). Torzhestvo osviascheniia zdaniia Mariupolskogo dukhovnogo uchilishcha, proiskhodivshee 1-go sentiabria 1880 goda, i kratkaia istoriia etogo uchilishcha [The Solemn Consecration of the Building of the Mariupol Theological School on September 1, 1880, and a Brief History of This School]. *Ekaterinoslavskie eparkhialnye vedomosti. Otdel neofitsialnyi – Ekaterinoslav Diocesan Gazette. Unofficial Section*, (3), 33–41 [in Russian].

11. Rebrova, M. I. (2016). Vozobnovlenie tserkovnoi zhizni v Stalinskoi (Donetskoi) oblasti v usloviakh germanskoi okkupatsii (1941–1943 gg.) [Revival of Church Life in the Stalin (Donetsk) Region under German Occupation (1941–1943)]. *Vestnik PSTGU. Serii II: Istorii. Istoriiia Russkoi Pravoslavnoi Tserkvi – St. Tikhon's University Review. Series II: History. History of the Russian Orthodox Church*, 3(70), 55–68 [in Russian].

12. Ruban, M., deacon. (2015). Orhanizatsiia dukhovnoi osvity ta prosvitnytska diialnist Kharkivskoi yeparkhii Ukrainskoi Soborno-Yepyskopskoi Tserkvy 1941–1943 rr. [Organization of Theological Education and Educational Activity of the Kharkiv Diocese of the Ukrainian Conciliar-Episcopal Church in 1941–1943]. In: *Pravoslav'ia v Ukraini: zbirnyk materialiv V Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii – Orthodoxy in Ukraine: Proceedings of the 5th International Scientific Conference*. Part 2. (pp. 378–383). Kyiv [in Ukrainian].

13. Vlasovskyi, I. F. (1998). Narys istorii Ukrain-skoi Pravoslavnoi Tserkvy: u 4 t., 5 kn. [Essay on the History of the Ukrainian Orthodox Church: in 4 vols., 5 books]. (Vol. 4, Part 1). Kyiv [in Ukrainian].

14. Burko, D., prot. (1964). Vidrodzhennia Ukrainskoi Tserkvy v 1941–43 (Prodovzhennia) [Revival of the Ukrainian Church in 1941–43 (Continuation)]. *Ridna Tserkva*, (57), 5–8 [in Ukrainian].

15. Biliaiv, P. (1943, March 31). Maibutni dukhovni pastyri [Future Spiritual Pastors]. *Nova Ukraina (Kharkiv)*, 66(83), 3 [in Ukrainian].

16. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady Ukrainy (TsDAVO Ukrainy). F. 4648. Op. 3. Spr. 38. Ark. 8–9 [in Ukrainian].

17. Sumishyn, Yu. S., Kornieiev, Ye. S., Brel, Ya. M., & Kravchenko, H. M. (2011). Luhanska yeparkhiia. Informatsiino-dovidkove vydannia [Luhansk Diocese. Informational Reference Edition]. I. Lobov (Ed.). Luhansk: Vydavnytstvo “Mak-sym” [in Ukrainian].

18. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy (2018, July 5). Lyst MON Ukrainy № 1/9-421 “Shchodo nadannia roziasnennia” [Letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1/9-421 “On Providing Clarification”]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/npa/list-mon-ukrayini-vid-05072018-19-421-shodo-nadannya-roziasnennya> [in Ukrainian].

19. My – dalivtsi (2010). Yuvileine vydannia. Skhidnoukrainskyi natsionalnyi universytet imeni Volodymyra Dalia [We Are Dahl University Members. Jubilee Edition. Volodymyr Dahl East Ukrainian National University]. Kyiv : TOV “Vydavnychy tsentr Lohos Ukraina” [in Ukrainian].

20. Opyty Luganskogo bogoslovskogo universiteta (2013). [Proceedings of the Luhansk Theological University]. Issue 7. Lugansk: Luganskii bogoslovskii universitet Ukrainскої Pravoslavnoi Tserkvi [in Russian].

Рубан М. Ю. Формування православної богословської освіти на Донбасі (XVIII – початок XXI ст.)

У статті здійснено системну історико-інституційну реконструкцію процесу формування православної богословської освіти на території Донбасу від XVIII ст. до початку XXI ст. Простежено еволюцію освітніх форм – від ранніх парафіяльних шкіл і духовних училищ імперського періоду до пострадянських спроб створення багаторівневої системи духовної освіти. Показано, що в імперський час регіональна модель обмежувалася повітовими духовними училищами, які забезпечували базову підготовку духовенства, але не трансформувалися в центр вищої богословської освіти. Обґрунтовано тезу про структурну залежність регіону від зовнішніх семінарських осередків. Проаналізовано радянський період як етап інституційного розриву, що призвів до ліквідації системи духовної освіти та втрати безперервності освітньої традиції. Висвітлено компенсаторні форми підготовки духовенства у воєнний і повоєнний час, які не набули статусу стабільних навчальних інституцій. Окрему увагу приділено пострадянському етапу, що характеризувався асиметричністю розвитку: за відсутності розгорнутої освітньої мережі в Донецькій області в Луганській області сформовано систему духовних училищ із подальшою інституціоналізацією богословського університету. Розмежовано конфесійні моделі духовної підготовки та світські академічні форми викладання теології і релігієзнавства в університетському середовищі. На основі архівних матеріалів і спеціальних досліджень уточнено хронологію,

статус і функціональне навантаження окремих освітніх осередків. Доведено, що ключовою характеристикою розвитку богословської освіти на Донбасі є інституційна асиметрія, зумовлена історико-політичними чинниками. Окреслено можливі перспективи формування мережево-інституційної моделі православної богословської освіти з урахуванням регіонального досвіду та сучасних викликів.

Ключові слова: православна богословська освіта, Донбас, духовні училища, богословський університет, історія Церкви, XVIII–XXI ст.

Ruban M. Yu. Formation of Orthodox Theological Education in Donbas (18th – Early 21st Century)

The article provides a systematic historical and institutional reconstruction of the process of formation of Orthodox theological education in Donbas from the eighteenth century to the early twenty-first century. The evolution of educational forms is traced from early parish schools and theological schools of the imperial period to post-Soviet attempts to create a multi-level system of ecclesiastical education. It is demonstrated that during the imperial era the regional model was limited to district theological schools, which provided basic training for the clergy but did not develop into a center of higher theological education. The study substantiates the thesis of the region's structural dependence on external seminary centers. The Soviet period is analyzed as a stage of institutional rupture that led to the liquidation of the system of theological education and the loss of continuity in the educational tradition. Compensatory forms of clerical training during the wartime and post-war years (pastoral courses and short-term seminar-type programs) are examined; these did not acquire the status of stable educational institutions. Special attention is paid to the post-Soviet stage, characterized by asymmetry of development: in the absence

of an extensive educational network in Donetsk region, Luhansk region formed a system of theological schools followed by the institutionalization of a theological university. The article distinguishes between confessional models of ecclesiastical education and secular academic forms of teaching theology and religious studies in the university environment. Based on archival materials and specialized research, the chronology, status, and functional role of individual educational centers are clarified. It is argued that

institutional asymmetry, conditioned by historical and political factors, constitutes the key characteristic of the development of theological education in Donbas. The article outlines possible prospects for the formation of a network-institutional model of Orthodox theological education, taking into account regional experience and contemporary challenges.

Keywords: Orthodox theological education, Donbas, theological schools, theological university, Church history, 18th–21st century.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 16.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.05.2026